

George Szirtes

HÉT NYÍLT SZÍNI VÁLTOZÁS*

Szabó T. Anna fordítása

A cím egy szakkifejezésre utal: a pantomim angol verziójának arra a pillanatára, amikor a szereplők jelleme megváltozik. A pantomim itt nem némajátékot jelent, mert a szereplők nem csak gesztusokkal kommunikálnak. Ebben a mimes játékban van dal, burleszkbe is át-átcsapó komédiázás, nemváltás és durva tréfálkozás is. A változás leggyakrabban a népszerű betlehemesekben jelenik meg; a szabadon értelmezett nép- és tündérmesékből eredeztethető. Még az egész kicsi városok amatőr színjátszó csoportjai is megírnak és előadnak egy ilyet minden évben, az én észak-angliai városkám is beleértve. A mimes játék leginkább talán a római szaturnáliákra és a bahtyini karneválra emlékeztet. Ezek az előadások felszabadítanak a szabott világ rendje alól, de éppen rendszerességük és tudatosságuk által voltaképpen meg is szilárdítják ezt a rendet.

Ebben az esetben a saját személyes átváltozásaimról fogok beszélni – a nyelv és az esemény, a nyelv és az ember, a nyelv és a társadalmi élet között, a költészet, a próza, a társalgás között és a nyelv és a fordítás nyelve között. Ezek szükségszerűen átfedik egymást, mégis megpróbálom időrendi sorrendbe állítani őket.

Első változás: Angol szavak

Eva Hoffman lengyel író klasszikus munkájában, a *LOST IN TRANSLATION*-ben leírja, milyen élmény volt kora gyerekkorában nyelvet váltani, amikor 1959-ben, tizenhárom éves korában kivándorolt a családjával Krakkóból Vancouverbe. Eleinte teljesen elvesztette a lába alól a talajt. A régi szavak elhalványodtak, mihelyst ugyanazoknak a tárgyaknak és fogalmaknak egyszerűben megváltozott a neve. Elmeséli például, mekkora különbség van a 'folyó' jelentésű *rzeka* lengyel szó és angol megfelelője, a *river* között: a lengyel szót „*átjárta és megelevenítette a »folyóság« lényege, az összes saját folyóm, a megmerítkezéseim története*”, és ehhez képest az angol szó üres volt, hiányzott az, amit sugallatnak, „aurának” nevez. A *river* szónak nem volt meg ez a felgyülemlett asszociációs mezeje, a hangulati tartalma: „*nem sugározza magából a mellékjelentéseket. Nem elevenít meg*”. Ebben az esetben, magyarázza, nincs meg „*a belső nyelv önkéntelen hullámozása... amelyből megeredhet a társalgás*”.

Természetesen ezt a gyönyörű könyvet, sok évvel később, már angolul írja, hiszen ez a nyelv addigra már magába szívta a képzettársításokat, és már képes volt a mellékjelentések sugárzására.

Volt-e ennek ára? Vajon elveszett-e számára a gyermek Eva, és ha igen, hogyan lehet ezt ábrázolni?

Edward Thomas (a jelentős angol-walesi költő, aki az első világháborúban halt meg harminckilenc esztendőskorában) csak akkor kezdett verset írni, mikor neves amerikai barátja, Robert Frost erre bátorította. Thomas persze irodalmi ember volt, kritikus és

* Székfoglaló előadás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián. Elhangzott 2014. május 21-én.

életrajzíró, több, az angol vidéki életet ábrázoló könyv szerzője, de verset csak 1914 végén kezdett írni.

Talán éppen azért, mert ilyen későn kezdte, nagyon erősen tudatában volt a költői hivatásnak. Különösen szépen fogalmazza ezt meg SZAVAK című versében, amely így kezdődik:

*„Mindünk közül,
kik verselünk,
ahogy beszél
miáltalunk,
ahogy a szél
falrészbe dől,
ott hangot ad,
vigalmakat, fájdalmakat
zenget, ha bűg –
mért engemet
zengetni meg,
angol szavak?”*

*Ismerlek jól:
álomkönnyű, laza,
tölgy-türelem,
fény aranya,
pipacs, kukorica,
kopott ruha...”*

Szél a falrészben, könnyűség és türelem, pipacs, kukorica, ruha, vadrózsa, eső, falu, táncok – ezekkel a képekkel jeleníti meg magának a nyelvet. Ebbe a nyelvbe született bele, mégis fohászkodnia kell, hogy a szavak részeivé váljanak, hogy olyan verseket írhasson, amelyek ezeket a szavakat képviselik.

Ahogy ezt írja, Thomas ugyanazért a hangulati tartalomért sóvárog, amire a lengyel születésű Eva Hoffman vágyott.

A nyelv nem csak szavak adásvétele, és a szavaknak nincs tökéletes megfelelőjük egy másik nyelvben: nem válthatók át olyan könnyen, mint a pénz.

Emigránsként és költőként, aki időrendben a második nyelvemen írok, a legerősebben a húszas-harmincas éveimben éreztem ezt a vágyat, és szerettem volna válaszolni Edward Thomas versére. Ebből született az ANGOL SZAVAK.

A vers úgy érzékelteti, mennyire idegen volt számomra az új nyelv, hogy az első versszakban az angolban is idegen vagy enyhén keresett szavakat használtam, mint Froebel-kocka, géniusz, helységnévtár és sprechgesang.

A második versszak megnevezetlen angol szavak asszociációs mezejét sorolja fel, leginkább az angol viselkedés felidézésével, erősen angolos ízű kifejezések által, mint a „jó modor”; azt is leírja, hogy mennyire különbözik az angol viselkedés a magyartól, felidézi, ahogy sorban állnak a megállóban vagy az iskolai menzákon az ingyenes vacsorához, amit a falba vágott lyukakon, „kiadóablakokon” át szolgálnak fel, és megmutatja az angol szobabelsőket vagy az iskolás fiúk viseletét, a bokára hajtogatott hosszú zoknit és a kopott cipőket és mindenekfelett persze a tipikus angol teáskannák gőzét

– és mindezt maga a nyelv idézi meg, a nyelv, amely magában hordja ezt a számtalan élményt, és hangot ad nekik, mint a szél Edward Thomas versében.

A harmadik versszak arra utal, hogy ha az ember két nyelvnek van tudatában, akkor mindkettőben elbizonytalanodhat. Feltételezzük, sőt elvárjuk, hogy a nyelv stabil legyen. W. H. Auden azt hozza fel példának, hogy amikor az anya a gyermekéhez fordul, majd rámutat a holdra, és megnevezi, akkor a holdat jelentő szó és a hold látványa örökre összefonódik. Egyik feltételezi a másikat. Ha idegen nyelveken is megismerjük a hold szót, akkor az elsőnek megtanult szó elveszti a hatalmát, és ez a nyelvet magát is elbizonytalanítja. A nyelv egyszerre törekeny lesz és egzotikus. A szavak és a hozzájuk kapcsolódó tapasztalatok viszonya megváltozik.

Az utolsó versszak bemutatja ezt az érzést, és egy különös múzeumba kalauzolja az olvasót, ahol a szavak, bár megtartják az erejüket, mégis üveg mögül szemlélhetők csak; izzanak, mint a pipacsok – Edward Thomas pipacsai –, de egyben képtelenek is.

Második változás: A pillanat a folyosón

Valamikor 1967-ben történt. Az iskola folyosóján álltam – jól emlékszem a helyzetre: épp a nagyterem előtt – egy barátommal, Juliannal, aki egy papírlapot nyújtott át nekem, rajta egy kézírásos verssel. Azt mondta, Ian a szerzője, egy iskolatársam, akit csak futólag ismertem. Julian soha nem volt versolvasó, de az még jobban meglepett, hogy Ian verseket ír. Akkoriban már a természettudományra specializálódtunk, de én bele-beleolvastam a könyvtárban a verseskötetekbe, különösen olyankor, amikor fizikát kellett volna tanulnom éppen. A versek épp a rövidegük miatt tűntek izgalmasnak, és persze amiatt is, hogy – mert akkor még úgy gondoltam – annyira különböznek a tudomány látásmódjától; azt azonban még nem tudtam, hogy egyszer majd személyes közöm lesz a költészethez.

Julian megkérdezte, mi a véleményem a versről. Elolvastam, és nem tetszett, valamiért hazugnak éreztem. Nem mondtam ki, amit gondoltam, mert nem tudtam volna megindokolni, mi az, ami zavar, úgyhogy csak a fejemet csóváltam. Mégis, ott és akkor, életemben először, tudtam, mit akarok. Költő akarok lenni.

A szüleim régóta orvosnak szántak, de az ehhez szükséges tantárgyakhoz nem fűlt a fogam. Ahogy a magyarok többsége, a szüleim is sok magyar verset tudtak fejből, de nem voltak irodalmi érdeklődésű emberek. Nem emlékszem, hogy lett volna verseskötetünk otthon, bár lehet, hogy akadt Madách és Ady a házban.

Fogalmam sem volt arról, hogy mit jelent költőnek lenni, vagy hogy milyen is a jó vers, de abban a pillanatban biztos voltam benne, hogy a költészet valami személyes titkot tartogat a számomra, és hogy nekem az egész életemet arra kell szánnom, hogy ezt a titkot megfejthessem. Azt is biztosan éreztem, hogy ennek a titoknak valami köze van az igazságérzethez, és hogy a költészet nyelve különbözik a hétköznapi nyelvtől, és ezáltal olyan bonyolult érzések és gondolatok kifejezésére képes, amelyeket másképpen nem lehet megközelíteni. Egyetlen pillanatig sem gondoltam azt, hogy regényírónak vagy tudósznak kellene lennem inkább.

Tudom, hogy mindez valószínűtlennek hangzik, de szóról szóra igaz. Amikor kiléptem a folyosóra, még egészen más ember voltam, mint amilyen azután lettem.

A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy annyi verset írtam és olvastam, amennyit csak tudtam. Ahhoz már késő volt, hogy átkérjem magam irodalom szakra. Gyorsan összeharátkoztam két másik természettudományt tanuló diákkal, akik szintén beleszerettek a költészetbe. Vadul olvasni kezdtünk mindenfélét. Hol náluk, hol nálam gyűltünk

össze, későig fennmaradtunk, és beszélgettünk. Nem volt ez módszeres oktatás (ilyenben nem volt részem), hanem véletlen rátalálások sorozata. Megvettem az első jegyzetfüzetemet, és mindennap írtam valamit. Az írásaim nagy része rossz volt, talán éppolyan rossz, mint az a vers, amely megváltoztatta az életemet – de amit a költészet iránt éreztem, az már elhivatottság volt. Nem bizonyos tárgyakat akartam megverselni, hanem a költészet világában akartam élni ezután. Ha vissza kellene térnem ahhoz a pillanathoz, akkor azt kellene mondanom, hogy rájöttem: a költészet nemcsak a nyelvet határozza meg, hanem az észlelést is, és ezáltal megnyitja a világot. Sőt, talán meg is gyógyítja – vagy ha nem is a világot, legalább engem.

Szerencsére nem kerültem be az orvosi egyetemre, úgyhogy egy további évet maradhattam az iskolában. Hogy kezdjek valamit az időmmel, a tanárain elküldtek a művészeti szakkörre. Tizenhárom éves korom óta nem rajzoltam, és most, hogy újra belekezdtem, láttam, hogy nemcsak könnyedén megy, de szeretem is csinálni. Három hónap után levizsgáztam, mégpedig kitűnőre. A következő évtől a művészeti egyetemre jártam öt éven át. Ott találkoztam a feleségemmel és az első igazi költőkkel, akik segíthették a fejlődésemet.

Mégis az a folyosói pillanat volt az, ami eldöntött mindent, mégpedig a legjobb irányba. Úgy éreztem akkor, és így érzem most is.

Harmadik változás: Az angolból magyar lesz

1973-ban kezdtem publikálni, az első verseimben a francia szürrealizmus keveredett a posztelioti romantikus iróniával, de a hetvenes évek közepére már elégtelennek éreztem ezt a hangot. 1975-ben, ötvenegy éves korában, meghalt az édesanyám, és ettől kicsapódott bennem az elégedetlenség, előtörték az elfojtott vágyak. Nem mintha akkoriban nagyon közel lettünk volna egymáshoz anyámmal, de a halála miatt egyszerre fel kellett figyelnem arra, ami akkoriban hiányzott a költészetből. Nem akartam nagy ívű gesztusokat; azt szerettem volna, ha a vers természetesen illeszkedik a gondolatok és a szavak rendjéhez, ha magából a nyelv természetéből születik meg, ahogy Edward Thomas is leírta. Nem kívántam egzotikus külföldi maradni: angol költő akartam lenni. Tudatos folyamat volt ez, és meglehetősen hosszadalmas is. Megtanultam a formai eszközöket, sokkal több rímet és szabályos versszakot használtam. Még ha nem lehettem is a rés a falban, amelyen átfújnak az angol szavak, lehettem mégis a sorállás, a laza zoknik és a teáskannagőz, vagy legalábbis még tudatosabban használtam azokat a szavakat, amelyek ezeket a tapasztalatokat kimondták. Az első két könyvemet 1979-ben és 1981-ben kedvezően fogadták, sőt díjat is kaptam, de 1983-ra megint csak azt éreztem, hogy mindez nem elég. Ebben az évben, életemben először és utoljára, sikeresen megpályáztam azt az anyagi támogatást, amelynek segítségével a következő évben ismét Magyarországra látogathattam.

Korábban egyszer már visszatértem egy balul sikerült látogatásra a családommal, 1968 nyarán. Ez az út félbeszakadt Csehszlovákia augusztus 20-i lerohanása miatt. Akkor még csak tíz napja voltunk Magyarországon. Már egy éve írtam verseket, de még nem publikáltam semmit. Elmentünk a Balatonra, összebarátkoztam egy kedves lánnyal – és aztán igen gyorsan el kellett hagynunk az országot.

1984-re sok minden megváltozott. Akkorra már sok magyar történelmi könyvet olvastam, és ismertem a költészetet is. Ahogy ezt már sokszor megírtam, a szüleim 1956-ban, miután december 2-án Angliába érkezünk, rögtön úgy határoztak, hogy otthon is angolul fogunk beszélni. Ennek az volt az eredménye, hogy nagyon gyorsan

megtanultam angolul, de magyarul elfelejtettem. 1984-re már huszonnyolc éve volt annak, hogy utoljára beszéltem magyarul.

Ez a három hét 1984 áprilisában (ennyi volt az iskolai szünetem, mert akkor már rajtot és művészettörténetet tanítottam, és két gyermekem volt) ugyanolyan döntő időszaknak bizonyult, mint az a pillanat ott az iskolai folyosón.

Úgy sejtem, hogy a „hold” szó és az égi Hold kapcsolatához hasonlóan az első észleleteink meghatározzák a további testi érzékelésünket. Ez azt jelenti, hogy a legelső szoba, amit meglátunk, minden szoba ősképe, a legelső lélegzet minden lélegzeté, az első kéz, amely megérint, az összes többinek a modellje és így tovább, meghatározva a térérzékelésünket, a forma-, dallam- és ritmusérzékünket és így tovább.

Attól, hogy megint Magyarországon voltam, mindez visszatért az életembe, de körülhatárolható jelentés vagy kontextus nélkül. Egyik oldalon ott állt az újra megtalált, eleven, ám nyelv nélküli *anyagi* valóság, a másikon pedig az angol nyelv magam számára megépített, látszólag stabil valósága. A *hang* és a *nyelv* különbsége volt ez. Három boldog, de szédítő hetet töltöttem az országban – álomszerű volt az egész. A két valóság között fájón hiányzott az összekötő szöveg.

A verseim megváltoztak, hosszabbak és bonyolultabbak lettek, gyökereik egyre mélyebbre nyúltak a történelembe. Az történt ugyanis, hogy Magyarország lett a témám, és ez így is maradt az elkövetkező tíz esztendőben, legalább három kötetben keresztül. Ugyanolyan szédítő érzés volt számomra Angliában foglalkozni a magyarokkal, mint előtte újra Magyarországon élni. „A magyar költő” – így kezdtek emlegetni Angliában, holott soha életemben nem írtam le egyetlen sort sem magyarul. Különös helyzet volt ez, és különös identitást eredményezett. A könyveimet jól, sőt igen lelkesen fogadták, mégis kívül rekedtem az angol költészet főáramán. Ha minden kötél szakad, gondoltam, akkor legalább annyit elértem, hogy bevezettem Magyarországot az angol költészetbe. A három leginkább érintett könyvem: *THE PHOTOGRAPHER IN WINTER* (A FOTÓGRÁFUS TÉLEN, 1986), *METRO* (1988) és a *BRIDGE PASSAGES* (HÍDÁTKELÉSEK, 1991); ezután az érdeklődésem lassanként Anglia felé fordult: a megérkezés és az angollá válás folyamata érdekelt, erről leginkább a *PORTRAIT OF MY FATHER IN AN ENGLISH LANDSCAPE* (APÁM ARCKÉPE ANGOL TÁJBAN, 1998) című kötetemben írtam.

A könyveimet két kiadó adta ki, de a második, az Oxford University Press 1999-ben befejezte híres költészeti sorozatát. Ezután kerültem át a mostani kiadóhoz, a Blood-axe-hez, és a szerkesztőm úgy döntött, hogy két kötetben adja ki korábbi verseim terjedelmes válogatását: ez volt a *THE BUDAPEST FILE* (A BUDAPEST-AKTA, 2000) és az *AN ENGLISH APOCALYPSE* (ANGOL APOKALIPSZIS, 2001). Piaci szempontból kétségtelenül nagy siker volt mindkettő, de azt üzenete, hogy az életem két élesen elválasztott részre oszlik; ennek értelmében kimaradt egy csomó olyan vers, amely sem Magyarországról, sem Angliáról nem szólt. A magyar és az angol tudat közti seb nem gyógyult be – ha begyógyulhat egyáltalán – egészen 2008-ig, amikor ugyanaz a kiadó kiadta új és összegyűjtött verseimet a hatalmas, 520 oldalas *NEW AND COLLECTED POEMS* (ÚJ ÉS ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK) című kötetben.

Nem a saját költészetem a tárgya ennek az előadásnak, hanem a nyelv és a nyelv mint fordítás – mégis beszélnem kell ezekről az eseményekről, hiszen a munkáim mind angol nyelvűek, és az angol költészet kontextusában olvasandók, csak ezen belül értelmezhetők igazán. Mégsem akarok többet a költészetemmel foglalkozni, kizárólag anynyiban, amennyiben a fordítás kérdését érinti.

Negyedik változás: A magyarból angol lesz

Az 1984-es látogatás utolsó napján megismerkedtem valakivel, aki azóta az egyik legkedvesebb és legfontosabb barátom lett. Vajda Miklósról van szó. Ő kért meg, hogy fordítsak le négy Kosztolányi-verset a lapjába, amit akkor *The New Hungarian Quarterly*-nek hívtak. A négy közül a legjobban a HAJNALI RÉSZEGSÉG-re emlékszem, mert nem sikerült túl jól, és a SZEPTEMBERI ÁHÍTAT-ra, ami viszont annyira jó lett, hogy az első poszt-magyarországi könyvembe, a THE PHOTOGRAPHER IN WINTER-be (A FOTOGÁFUS TÉLEN) is belekerült, az ERŐLTETETT MENET-tel és Orbán Ottó ARS POETICA című versének új fordításával együtt. Íme a Kosztolányi-vers kezdete angolul:

*„September morning, enfold me in your glory,
don't leave me, don't desert me, September light,
now when you blaze out, inflammatory,
leaping, tranced and conjured as my sight;
lift me to you, higher, one more time
to death on superannuated ruins,
help me, September, let me cling and climb
to you my brother, burning and renewing.”*

Amint látják, a fordítás megkísérli az eredeti ritmust és rímképletet követni. Az ERŐLTETETT MENET (FORCED MARCH) pedig így hangzik:

*„He's foolish who once down resumes his weary beat,
A moving mass of cramps on restless human feet,
Who rises from the ground as if on borrowed wings,
Untempted by the mire to which he dare not cling,
Who, when you ask him why flings back at you a word
Of how the thought of love makes dying less absurd...”*

A formahű fordítás angol költői körökben nem volt divat. A híres folyóirat, a *Modern Poetry in Translation* (Modern költészet fordításban) idején, amit Daniel Weissbort és Ted Hughes szerkesztett, a formát – a rímet és a metrumot – elkülönítették magától a verstől, nem tekintették jelentéshordozó elemnek. A formát különösen Hughes ellenzte, de a magam – a Hughesétől merőben különböző – költői gyakorlata bebizonyította számomra, hogy a forma és a tartalom nem szétválasztható, sőt, a forma a vers lüktető szíve. Ez persze nem azt jelenti, hogy a hagyományos költői formákat tartanám elsődlegesnek, vagy hogy a formahű fordítások jobbakk lennének, csak azt, hogy a forma – legyen az rigorózusan szabályos vagy formasejtelmeket hordozó szabad vers – szerves része a költeménynek, és ha át is alakul a műfordítás során, a változásokat maga a vers hangja sugallja. Ennek a példája mondjuk Alexander Pope ILIÁSZ-fordítása: az akkori költői gyakorlatban logikus, a latin mintáknak megfelelő döntés volt, hogy párrímes ötös jambusban fordította le, hiszen az angolban nincs meg az időmértékes hexameter hagyománya.

Az angol-amerikai költői gyakorlat szerint a jelentés fordítása az elsődleges, de sajnos emiatt bármilyen nyelvről fordítsanak is, sok-sok nagyon hasonló hangzású vers lesz az eredmény. Ezzel én nem értettem egyet.

Eleinte jó néhány évig magyar segítséggel, nyersfordításból és a történelmi-nyelvi háttér meg az asszociációs mező megértését segítő jegyzetekből dolgoztam; a *Quarterly* szerkesztői láttak el ezzel az anyaggal, mert ekkorra már rendszeresen fordítottam a lapnak. Nagyon kevesen voltak akkor Angliában magyar versfordítók. Ted Hughes leszámítva, aki nem értett magyarul, és nem érdeklődött a forma és a kulturális kontextus iránt, mindössze Peter Jay, Thomas Ország-Land, a párban dolgozó George Gömöri és Clive Wilmer, valamint Edwin Morgan fordított magyarról (Morgan Weöres Sándor-fordításai ismerősek lehetnek az angol közönségnek a Penguin által kiadott Weöres/Juhász közös kötetből).

1984-et követően minden évben jártam Magyarországon, két ízben hosszabb ideig is itt tartózkodtam: 1985-ben és 1987-ben kilenc hétig voltam a British Council ösztöndíjasa, 1986-ban és 1988-ban rövidebb ideig ugyan, de szintén jártam az országban. Verseket fordítottam és írtam, valamint megbízásból lefordítottam AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁT is. Ez természetesen külön tanulmányt érdemelne, itt csak éppen megemlíthetem. Az eredeti felkérés színpadi változatra szólt, de néhány hét múlva már arra kértek, hogy a teljes drámaszöveget fordítsam le, mert kötetben fog megjelenni. A hosszabb, 1987-es tartózkodásom idején bejártam a Corvinába, és végignéztük az aktuális fordításrészeket a szerkesztőmmel, Vajda Tündével. A könyv 1988-ban jelent meg. Azóta sokszor gondoltam arra, hogy újra kézbe kellene vennem a fordításszöveget, és frissebbé, játszhatóbbá kellene alakítanom, kissé akár el is szakadva az eredetitől, de ez sajnos – akár csak a másik vágyam, a JÁNOS VITÉZ fordítása (amelyből részeket készítettem csak) – egyéb sürgető teendők miatt elmaradt. Emellett még Csoóri Sándor és Vas István versein dolgoztam, aztán Orbán Ottóval kezdtem foglalkozni. Vassal és Nemes Naggyal személyesen is találkoztam, és azután minden évben meglátogattam őket, egészen a halálukig. Megismerkedtem Weöressel és Rakovszky Zsuzsával, és később kiadtam Nemes Nagy és Rakovszky válogatott verseit. A fordítások mind formahűek voltak, a lehető leghívebben próbálták tolmácsolni a metrumot és a rímet; ezt az elvet követte Edwin Morgan is a maga műfordításaiban.

Az akkoriban kötött barátságok – Kúnos Lászlóval, Vajda Miklóssal és Ferencz Győzővel – máig megmaradtak. Vassal, Nemes Naggyal és Orbán Ottóval viszont sajnos már nem találkozhatom többé.

Ötödik változás: Budapest, 1989 / Sem magyar, sem angol

Csodálatos véletlen, hogy a leghosszabb, több mint nyolc hónapos magyarországi tartózkodásom éppen 1989-ben történt. Ez volt a harmadik British Council-ösztöndíjam, eredetileg öt hónapra kaptam, de több hónappal hosszabb lett végül. Clarissa és én együtt érkeztünk meg, a gyermekeink később csatlakoztak hozzánk. Január elején érkeztünk, és majdnem szeptemberig maradtunk, egy közös ismerős közvetítésével Haraszi Miklós üresen álló lakásában laktunk. Már ez is tanulságos lett volna, hát még a március 15-i és június 16-i eseményekkel megfelve! Szédítően gyorsan történt minden, a tiltakozások, az újonnan formálódó csoportok, amelyek később pártokká alakultak, a letartóztatások, a Dubček-interjú, a vasfüggöny átvágása és a keletnémetek átengedése. Közben pedig zajlott a június 4-i Tienanmen téri tragédia. Akik átélték, tudják, milyen leírhatatlan év volt ez, életre szóló élmény. Két BBC-tudósítást készítettem róla a visszatérésemkor, és az ottlétem alatt egész sor verset írtam az eseményekről, ez adja a BRIDGE PASSAGES gerincét.

Körülbelül ebben az időben kezdtem bele első regényfordításomba, az ÉDES ANNÁ-ba. Nyilván tudják, mennyire más a próza fordítás, mint a versfordítás. Sokkal nagyobb tere van az embernek, de a hibalehetőségek is megsokasodnak. A hűség és a pontosság követelménye másképpen jelentkezik a regényfordítás során. Én nem vagyok afféle módszeres műfordító, aki elolvassa a könyvet és mindent, ami megtudható róla, majd jegyzeteket készít, aztán nekilát a fordításnak. Az én módszerem a költőé. Azonnal belevágok, próbálom meghallani a hangot és annak angol megfelelőjét. Rögvest elkezdem mérlegelni a magyar mondatok viszonylatában az angol mondatokat, és várom, hogy a hang megképződjön a fejemben. Lehet, hogy ez másnak nem alkalmas módszer, de nekem mindig bevált. A legfontosabb, hogy a regény angolul is megszólaljon, még akkor is, ha a könyv hangsúlyai, a maga kultúrájából kiszakítva, máshová kerülnek. A lényeg, hogy angol irodalomká kell válnia – különben nem számíthat olvasókra.

Természetesen hibázom olykor, a kezdetektől fogva, de ezek a tévedések – szerintem nincs túl sok belőlük – nem érintik a könyv lényegét. Lehet, hogy ez vagy az az apróság nem stimmel, de ez a regény teljességét nem csorbíthatja. Az ÉDES ANNA angol könyvként is működik. Kosztolányi olyan pontos megfigyelő, és olyan okosan elegyíti a finom gúnyt az igazi költészettel, hogy az olvasó feltétel nélkül megbízik benne.

Közben odakinn vadul zajlott a történelem, minden nap új híreket, új izgalmakat hozott.

Március 15-én a tömeggel együtt vonultam a Petőfi-szoborhoz, és a többiekkel együtt indultam a Lánchíd felé. Izgalmas és felemelő volt az egész, de a híd felénél mégis megálltam, és visszafordultam. Meghatározó pillanat ez számomra, egy újabb nyílt színi változás az életemben. A januárt követő események során egyre világosabb lett, hogy nem lehetek a történelem teljes jogú résztvevője. Több voltam, mint pusztán külországi megfigyelő, de magyar sem voltam igazából. Meghallgattam a barátaim és ismerőseim fejtegetéseit, de közben tudtam, hogy voltaképpen idegennek tartanak – ráadásul joggal. Nekem nem a bőrömre ment a játék. Sem aktív elősegítője, sem passzív elszennvedője nem voltam a magyar történelemnek.

Ezt már korábban is megérthettem volna, mindjárt a dolgok legkezdetén, öt évvel ezelőtt. Mégis ez a pillanat volt a felismerés. Ott és akkor értettem meg, 1989. március 15-én, a híd közepén.

Természetesen ez nem jelentette azt, hogy nem éreztem volna együtt a barátaimmal, vagy hogy ki kellett volna taszítanom Magyarországot – amely számomra leginkább Budapestet jelentette – a szívemből és a gondolataimból; éppen csak jogot nem formálhattam hozzá. Nem beszélhettem a magyarokért vagy a magyarok nevében, sőt még a bennem élő magyar gyermek nevében sem. Az a kisfiú emlék volt csak, nem valóság. Az a pillanat ott a hídon nagyon hasonlított a korábbi folyosói megvilágosodásomhoz.

Magyarország két részre szakadt bennem: egyfelől ott volt a homályosan érzett nemzet tudat, másrésztől a barátaim meg az ő elveik; a szememben ők képviselték a nemzet legjavát. Azóta tudom, hogy a barátaim aktuálpolitikai szempontból nem tekinthetők a nemzet reprezentánsainak, és én sem képviselhetem őket mint magyarokat, még képzeletben sem. Mindössze a barátaim voltak és embertársaim, akik történelmi körülmények közé kerültek. Hogy sporthasonlattal éljek: nem játékos voltam, hanem a pálya szélén álltam mint drukker. Tudtam, hogy szeretni és biztatni fogom őket, akár nyeresre, akár vesztesre állnak – de kik kerültek szembe velük? Ez már sokkal nehezebb kérdés.

Hatodik változás: A műfordítás mint átalakulás

Tisztelt hölgyeim és uraim, tudom, hogy az önök számára elsősorban fordítóként vagyok érdekes, nem pedig költőként. Az én szempontomból ez pontosan fordítva működik. Elsősorban költő vagyok, angol költő, és az leszek halálomig. Nem műfordító vagyok, aki történetesen verseket ír, hanem költő, aki történetesen fordít. Mostantól kezdve hadd gondolkodjam hangosan a műfordításról.

Számos fordítási témájú konferencián vettem részt hallgatóként és előadóként. Mi a tevékenység lényege? Mit is csinál az ember igazából?

Az első dolog, amit mondani szoktunk, hogy a fordítás természetesen lehetetlen vállalkozás. A második pedig, hogy elemi szükséglet: fordítani muszáj, és a jövőben is az lesz. George Steiner azt írta, hogy fordítás nélkül „*a csönddel határos községeket*” laknánk. Persze ő írta azt is, hogy a szavaknak nincs közvetlen megfelelőjük. Ahogy Eva Hoffmannak a *rzeka* nem lehetett folyó, úgy Steiner számára is különböző élményt ad a *bread*, a *pain* és a *Brot*. Már a legelső akadályban is megbotlunk tehát: nemcsak a különböző nyelveket összekötő szótár, de a saját nyelvünk szókinccse is trükkös terep. Még a legelemibb közlés értelmezése is személyenként különbözik. Mi több, a közlés szándéka és a közlés megvalósulása közt is a fordítás aktusa zajlik. Az érzést gondolat-tá, a gondolatot szóvá fordítjuk le, és fordítunk a látvány és a kifejezés aktusa közt is, és vice versa. A könyvekből filmet csinálunk, a regényekből operát, történetekké formáljuk a káoszt. A fordítás: emberi állapot. A tapintható, mégis kimondhatatlan anyagból átfordított kísértetekként bolyongunk mindannyian.

Számtalan hasonlat létezik a fordításra: fátyolon át adott csók; vagy szép, vagy hű asszony; „a szöveg túlvilága”; egy korsó szilánkjai; vagy akár: ablak. A fordító révész, szolga, becsapós szolgáló, csábító, áruló, hódító, megszálló, kulturális imperialista sőtöbbit.

Az én – nyilván tökéletlen – hasonlatom felhőnézőnek látja a fordítót, mint mikor Hamlet Poloniusnak azt mondja, hogy a felhő, amit lát, teve, majd menyét, majd pedig cethal. Vagyis: egy létező tárgy, amelynek saját törvényei vannak, de amelynek a formáját a szemlélő szabja meg. Ez persze nagyon személyes és aligha használható hasonlat, Hamlet ugyanis szándékosan vezeti félre hallgatóját; mégis valami fontosat mond az olvasó szabadságáról és függetlenségéről. Mi mást csinálunk mi, mint felhőket nézünk, arcokat, testeket, teremtményeket látunk meg bennük, és olvasatunkat valóságos csodaként prezentáljuk másoknak?

Tökéletes fordítás nem létezik, de az egyik nyelvről a másikba való különös utazás közben nemcsak értékes javakat szállítunk, hanem át is alakítjuk őket, majd pedig úgy adjuk el végül, mintha a sajátjaink lennének. A legtöbb ismerős és hagyományosnak tekintett angol versforma – a szonett, a szesztina, a hőszi jambus, a villanella, a pantoum, a gázél, a modern haiku – mind-mind tökéletlen importáru, amely évszázados vagy évtizedes megmunkálást igényelt új lakóhelyén.

Önök tudják a legjobban, hogy egy ilyen izolált nyelvnek, mint a magyar, elemi érdeke, hogy idegen irodalmakat honosítson. Vannak malájföldi barátaim, akik hihetetlen energiákat fektetnek be abba, hogy a világirodalom klasszikusait lefordíttassák malájra. Magyarország semmiképpen nem csönddel határos község, Malajziában viszont, mint maláj barátaim mondják, komoly veszély a kulturális izoláció.

A világon csak kevesen vagyunk, akik magas irodalmi színvonalon fordítunk magyar-ról angolra. Prózát nyolcan-kilencen, verset ötven-hatan fordítunk, és a legtöbbünk már

túl van élete delén. Amikor magyarból kezdtem fordítani, hálából tettem. Olyan sokat köszönhettem az 1984-es év történéseinek, hogy feladtam a képzőművészi ambícióimat, és azóta is folyamatosan fordítok. Tizenhárom regényen és sok száz versen vagyok már túl, de még mindig nem untam meg a műfordítást.

Hogy miért vagyok hálás? Már magam sem tudom. Akkoriban képzelt emlékeimet nyitogattam, egy hangokban, házakban, utcákban, illatokban megképződő másik valóság sejtelmét kerestem, miközben ráéreztem a történelem és a jelenlét fontosságára – mindarra, amiről már korábban beszéltem. Tudom, hogy ez most is fontos, bár már nem annyira friss és elemi az élmény. 1989 óta már azt sem tudom, mit jelent igazából magyarnak lenni.

Azt azonban tudom, hogy milyen fordítani és költőnek lenni. A nyílt színi változás eredeti meghatározása szerint a mimes játékot közönségnek adják elő, és van benne valami illetlen íz, valami a kétneműségből meg a burleszkből. Legutolsó nyílt színi változásom ennek szellemében tréfák sorozata lesz – nem viccek ezek, hanem inkább komikus és abszurd reflexiók – a kétneműség helyett a kétnyelvűség szellemében. Rákérdeznek az eredeti hangra, a fordítás hangjára és persze leginkább a műfordító hangjára, aki ebben az esetben éppen költő.

Hetedik változás, Roland Barthes és A SZERZŐ HALÁLA szellemében:

A műfordító halála

1. A műfordító önmagát látja kilépni szeretője szobájából. Ennyit a hűségről, gondolja.
2. *Je est un autre*, mondta a műfordító. A szomszéd ajtaján kopogjon.
3. A műfordító a saját torkába nézett. Gyere elő, gyere elő, akárhol vagy is! – fogta könyörgőre a dolgot.
A műfordító szekrényében csupa idegen ing lóg. De legalább mindegyiket magára veheti.
A műfordító az ablak elé állt. Próbált átlátszó lenni.
Jó, jó, de ha minden behelyettesíthető valami mással, lamentált a műfordító, akkor minek kellek én?
4. A fordító betéved Bábelbe, és elkönyveli magát egy polcra.
Két nyelv Bábel azonos emeletén: – Én voltam itt előbb! – Nem hozzád beszélek. – Halkítsd le azt a zenét! – Neked ez zene?
Hát Bábel kertjei? Azokról ki beszél? Ki plántálta őket? Ki öntözi? – kiabált a fordító, beleszürcsölve a szavakat a csészéjébe.
5. A vak fordító tökélyre fejlesztette kifinomult szaglását. Úgy olvasta a könyveket, ahogy a kutya a villanyoszlopokat.
A vak fordító végigtapogatózott a könyvön, beleütközött a mondatokba, és felborogatta őket. Most aztán vakon kell visszaraknia a helyére mindent.
6. A költő és a műfordító belép a kocsmába. Kérek egy sört, mondja a költő. Ajánlatos volna kapnia egy sört, így a műfordító.
A fordító holt költőit bámulta. Én se vagyok eleve nebb, jegyezte meg, de legalább még haladok.
Sok tüdő, sok lélegzet, sok fogsor, sok ajak: sokan vagyunk, mondja a fordító. Sokan vagyunk, visszhangozza a költő.
7. A műfordító a medve nyomait követte, de nem értette, minek jár az ő cipőjében. Minden medve tolvaj, motyogta.

8. Két műfordító találkozik. Megnézik egymás fogát. Kinek a foga ez? – kérdezzetik.
9. Sorba állították a fordítókat, és agyonlőtték őket. Melyik volt a költő? Kérdezte a katona. A negyedik a sorban. Vagy az ötödik. Hát nem mindegy?
A műfordító meghalt, de más temettek el helyette. Bejött valaki más.
10. A nevünk: légió, mondja az ördög. A nevünk: idegenlégió, válaszolja a műfordító.

Imreh András

VERSFORDÍTÁS

Lépcsőtakarítás
de nem a port
felülről lefelé
egy szál trikóban –
nagy havat hólapáttal
lentől föl,
újracakkozni
a ferde síkot.
Aztán seprűvel újra le
a visszaroskadt kupacokat
a hófehér hamut
álmatag elmehavazásban – – –

Aztán bemenekülni.

MAJOMHÁZ

Majdnem mentünk tovább.
Üresnek tűnt ez a ketrec is,
mint a fókamedence, vízcseré közben.

Egyszer csak a sarokban
megbillent egy fekete kocka,
már-már kiborult egy test energiája,